

استقبال خیره‌کننده طهرانی‌ها از شبیه‌خوانی

موضوع: برپایی نخستین مراسم تعزیه‌خوانی در تکیه بی‌نظیر پایتخت
ویژگی: شباهت معماری تکیه دولت به بزرگ‌ترین سالن تئاتر سلطنتی انگلستان

در تکیه‌های معروف و بزرگ تعزیه‌خوانی‌های خوبی برگزار می‌شود، اما جمع زیادی از مردم تهران، تکیه دولت را به همه آنها ترجیح می‌دادند و آرزو داشتند تعزیه‌های این تکیه را ببینند.»

شهبازی درباره جزئیات مراسم ماه محرم در تکیه دولت از اواخر ذی‌الحجه برای تعزیه‌خوانی می‌گوید: «نایب‌النظاره دربار (سرپرست و مدیر امور تشریفاتی تکیه) با همکاری ناظم‌الاسکا و کارکنان نظارتخانه، موظف به آماده کردن تکیه بودند. نخست چادر تکیه را روی استخوان‌بندی سقف هلالی شکل آن می‌کشیدند و تکیه را می‌روفتند و پاکیزه می‌کردند. بعد پارچه‌های سیاه بر دیوارها و چرخ‌های طاق‌نماها می‌آویختند و تالار بزرگ تکیه (جایگاه مخصوص شاه) را با قالی و قالیچه و پارچه‌های رنگارنگ و چلچراغ و امثال آن می‌آراستند. آرایش و بستن طاق‌نماها هم برعهده کسانی بود که طاق‌نماها را در اختیار آنان

گذاشته بودند. ناصرالدین‌شاه معمولاً از روز دوم یا سوم محرم به تکیه می‌آمد و در جایگاه مخصوص خود که پرده زنبوری آبی یا مشکی جلوی او ریخته بود می‌نشست.»

تعزیه ۷۲ تن از چاله حصار

موضوع: مراسم تعزیه‌خوانی در میدان‌های پایتخت
ویژگی: اجرای نمایشنامه‌های پرچنگ و ستیز در فضای باز

میدان‌ها در تهران قدیم محل مناسبی برای برگزاری مراسم مذهبی ایام محرم، اجتماع هیئت‌ها، اجرای تعزیه و شبیه‌خوانی بود. در دوره ناصرالدین‌شاه نیز با وجود تکاپای متعدد در تهران برخی از تعزیه‌های مفصل یا تعزیه‌های پرچنگ و ستیز، همراه سیاهی‌لشکر که به فضای وسیع‌تری نیاز داشت، در میدان‌های محله‌ها برگزار می‌شد. علیرضا زمانی، تهران‌پژوه، درباره برپایی تعزیه در میدان‌های قدیم تهران، به‌ویژه چاله حصار، می‌گوید: «در روز عاشورا اگر تعزیه شهادت امام حسین (ع) یا تعزیه ۷۲ تن اجرا می‌شد تعزیه‌خوانی اغلب در میدان‌ها و فضاهای باز برگزار می‌شد که با گردهمایی دسته‌ها و اجرای مراسم دیگر مذهبی همراه بود. برای مثال، در محرم سال ۱۲۳۵ شمسی، زمانی که ناصرالدین‌شاه در نیابوران به سر می‌برد، دسته‌ها و گروه‌هایی از اصناف مختلف از برخی محله‌های تهران در محله چاله حصار گرد آمدند و پس از برگزاری مراسم نوحه‌خوانی و سینه‌زنی، تعزیه «۷۲ تن» را اجرا کردند. گزارش مشروح این مراسم در یکی از روزنامه‌های آن زمان آمده است: «مؤکب فیروزی همایون... به جهت خوبی آب و هوای نیابوران، چنان که در هفته گذشته نوشته شد، ایام عاشورا را در آنجا توقّف فرمودند و تکیه دولتی نیابوران تا روز چهاردهم محرم الحرام به همان ترتیب آیین بسته و هم‌روزه مشغول تعزیه‌داری بودند و ایام عاشورا را اهالی و سکنه شهر تهران به جانفشانی در تعزیه‌داری سیدالشهدا (ع) و بستن طاق‌نما و ملزومات آن مشغول بودند، به طوری که از هیچ قسم دریغ و مضایقه نکردند. الحمدلله از برکت سیدالشهدا (ع) و سعی و اهتمام مستطاب اشرف والا اردشیر میرزا و مقرب‌الخاقان میرزا موسی وزیر و عالی‌جنابان محمودخان کلانتر و کدخدایان، اهالی، سکنه محله‌ها و تکاپا در کمال سلوک و خدمتگزاری، به طوری که صدایی از احدی برخاسته نشد و خلاف قاعده‌ای به هیچ‌وجه من‌الوجه اتفاق نیفتاد و در روز شبیه «۷۲ تن» رضوان‌الله‌علیهم را می‌گرداندند، به مواظبت عالی‌جاه‌زکی‌خان، کدخدای محله سنگلج، تدارکات و مخارج و اسباب چراغانی زیاده که سر به ۳ هزار چراغ می‌زد در شب عاشورا در محله چاله حصار و در اطراف مرتبه‌ها و قبه‌ها چه از منجیق به اقسام مختلفه ترتیب یافته روشن بود؛ الی ۵ ساعت از شب گذشته اشخاص معارف و غیرمعارف از هر قبیل و هر گروه آمد و شد می‌کردند، دسته‌های سینه‌زن و سنگ‌زن از تکاپای حول و حوش آمده به تعزیه‌داری مشغول بودند.»

زنان، شبیه‌خوانان این تعزیه بودند

موضوع: تعزیه زنانه در دوران قاجار
ویژگی: برپایی تعزیه زنانه فقط در اندرونی

تصویری از زنان دربار ناصرالدین‌شاه که به قلم خود شاه عنوان تعزیه‌چرخ‌رو می‌آوردند.

خوب بازی می‌کردند که اگر آن را تکمیل می‌کردند، یک نوع اپرایی جالبی به وجود می‌آورد که از هر جهت ارزش هنری داشت. «تعزیه زنانه اما به صورت محدود و در برخی مکان‌های خاص برگزار می‌شد. زمانی می‌گوید: «این تعزیه‌ها تنها مختص اندرونی شاه و خانواده‌های اعیان و اشراف بود. معروف‌ترین تعزیه‌های زنانه در خانه ماه‌تابان خانم، ملقب به قمر السلطنه، دختر فتحعلی‌شاه قاجار، برگزار می‌شد. همچنین گفته می‌شود عمارت منیریه یا همان خانه منیر السلطنه، یکی از زنان ناصرالدین‌شاه قاجار و مادر کامران میرزا نایب‌السلطنه هم در دهه محرم میزبان برگزاری این نوع از تعزیه بوده است.»

هر چه تعزیه را به‌عنوان هنری مردانه می‌شناسیم و مردان به‌عنوان شبیه‌خوان اجرای نقش‌های مختلف این نمایش را برعهده دارند، اما نشانه‌هایی از اجرای تعزیه توسط زنان در دوران قاجار وجود دارد. نمایش‌هایی که تنها تماشاچیان آن همگی زن بودند بلکه اجرای نقش‌های آن را نیز زنان برعهده داشتند. علیرضا زمانی، تهران‌پژوه، درباره ویژگی‌های تعزیه زنانه در دوران قاجار می‌گوید: «در اجرای تعزیه زنانه در این دوران، نقش معین‌البکا، پیر مرد سالخورده‌ای که تعزیه‌گردان معروف آن روزگار بود، پررنگ است. در کتاب خاطرات مونس‌الدوله، ندیمه ناصرالدین‌شاه، آمده است معین‌البکا اشعاری که مناسب اجرا در تعزیه بود همراه با آهنگ اجرای هر شعر به خواجگان حرمسرا آموزش می‌داد، چرا که بسیاری از زنان در این دوره سواد خواندن نداشتند و مسئولیت خواجگان حرمسرا هم این بود که شعر و آهنگ را در اندرونی به زنان و دخترانی که قرار بود نمایش تعزیه را اجرا کنند آموزش دهند.»

گفته می‌شود نخستین تعزیه زنانه را قمر السلطنه، دختر فتحعلی‌شاه قاجار، در خانه خود برگزار کرد و از آن پس هر سال در دهه محرم منزل او میزبان تعزیه زنانه با تماشاچیان و شبیه‌خوانان زن بود. تعزیه زنانه ویژگی‌های دیگری نیز داشت. زمانی درباره جزئیات اجرای این شبیه‌خوانی می‌گوید: «زنان و دختران